

Inhoud

Inleiding	9
De betekenis van de Russische Revolutie in historisch perspectief	
Data en spelling	20
Dankwoord	21
1. Het Russische Rijk in de vroege zomer van 1914	23
2. De Eerste Wereldoorlog	37
3. De tsaar doet afstand: Voorlopige Regering en sovjet(s)	44
4. De oorlogskwestie	57
5. De ‘Oktoberrevolutie’	71
6. De Grondwetgevende Vergadering en de Vrede van Brest-Litovsk	85
7. De ineenstorting en wederopstanding van het Russische Rijk	96
8. Van Lenin naar Stalin	108
Nawoord	127
Het doodlopende pad van het Russische communisme	
Tijdlijn	133

Appendix	143
De belangrijkste Russische politieke partijen en stromingen, 1905-c.1921	
Verder lezen	148
Index	153
Van dezelfde auteur	164

Inleiding

De betekenis van de Russische Revolutie in historisch perspectief

Vanaf de herfst van 1917 tot en met het voorlaatste decennium van de twintigste eeuw zagen talloze mensen binnen en buiten de Sovjet-Unie de Russische Revolutie als de dageraad van een stralende toekomst. Zo werd het ook voorgesteld in de propaganda van de autoriteiten in de Sovjet-Unie en andere communistische staten, waaraan tot ongeveer 1990 velen groot geloof hechtten. Maar sinds de val van de communistische dictaturen in Oost-Europa (in 1989) en in de Sovjet-Unie (in 1991) is vrijwel niemand nog deze mening toegedaan. De ineensstorting van de censuur en het openen van de archieven maakten aan alle illusies dienaangaande een einde.

In plaats van een nieuwe dageraad wordt de Russische Revolutie van 1917 tegenwoordig vooral gezien als de prelude van een bloedbad dat zijn weerga in de geschiedenis niet kent. Want, na een redelijk beperkt (en misschien nog enigzins begrijpelijk) aantal slachtoffers dat viel gedurende de eerste maanden van het communistische regime, werden al in de Russische burgeroorlog (c. 1918-1921) miljoenen mensen over de kling gejaagd. Vanaf 1929 groeide dit aantal met minimaal een tiental miljoen doden. Zij waren slachtoffers van de landbouwcollectivisatie (en de *Endlösung* van het koelakenvraagstuk die daarmee gepaard ging), de vermijdbare hongersnood van 1932-1933, de Grote Terreur van 1937-1938, de deportaties vóór, tijdens, en na de Tweede Wereldoorlog, een andere vermijdbare hongersnood in 1946-1947 en verschillende naoorlogse zuiveringen die de Sovjet-Unie teisterden tot de dood van Jozef Stalin (1878-1953). In deze rekensom wordt het bloedbad van de 'Grote Vaderlandse Oorlog' (de Sovjet-benaming van de Tweede Wereldoorlog, die nog

steeds in Rusland gebruikt wordt) niet meegeteld. Er kan echter worden gesteld dat de blunders van Stalin, zoals zijn weigeringen de kans op een Duitse aanval op 22 juni 1941 serieus te nemen, of om verschillende legers tijdig te laten terugtrekken na de Duitse inval, misschien nog eens een extra tien miljoen mensen het leven kostte (van de in totaal misschien 27 of 28 miljoen Sovjet-doden in de oorlog). Over dit aantal wordt overigens nog steeds fel gedebatteerd. Het vermoeden bestaat dat een flinke hoeveelheid slachtoffers van Stalins schrikbewind in de jaren 1930 bij het geschatte aantal oorlogsdoden wordt meegerekend en zo aan het beestachtige gedrag van de Nazi's in Oost-Europa wordt toegeschreven. Een aantal wetenschappers stelt op basis van redelijk overtuigende bewijzen dat in ieder geval zo'n 1,5 miljoen mensen tijdens de oorlog omkwamen door executie, mishandeling, ziekte, uitputting, honger en gebrek in de Sovjet-gevangnissen en concentratiekampen.

Zelfs na de val van de Sovjet-Unie worden er nog altijd pogingen gedaan om de omvang van Stalins slachting van zijn eigen bevolking te bagatelliseren, en zo tot op zekere hoogte zijn politiek van ongebreidelde modernisering te rechtvaardigen. Immers, zo stelt men, ook in andere landen (zoals Groot-Brittannië) kwamen in het tijdperk van de industrialisatie talloze mensen voortijdig aan hun einde, al gebeurde dat over een langere periode dan in de Sovjet-Unie, waar in tien jaar (1929-1939) de industriële modernisering werd geforceerd.

Macabere genoeg vond het bloedige Sovjet-voorbeeld veel navolging. In naam van het communisme stierven in de jaren 1950 en 1960 tientallen miljoenen Chinezen een voortijdige dood, net als een kwart van de bevolking van Cambodja in het midden van de jaren 1970, en talloze Koreanen, Vietnamezen, Cubanen, Ethiopiërs en anderen in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Het Sovjet-experiment kan daarom niet anders worden gezien dan als een catastrofe die de les leert dat de mensheid nog

lang niet klaar is om een utopie van ware gelijkheid te scheppen. Dit waanidee vindt zijn oorsprong in het werk van de Duitse intellectueel Karl Marx (1818-1883). In zijn vermeende ontsluiting van de mysterieën van de loop der geschiedenis, beweerde Marx (in wiens naam Lenins bolsjewieken in 1917 de macht in Rusland grepen) dat gewapende revolutionairen in staat zouden zijn om revolutionaire theorie met de praktijk te verbinden en een volmaakte maatschappij van pure gelijkheid te stichten. Het Sovjet-communisme toonde in plaats daarvan onomstotelijk aan dat het koppige invoeren van abstracte gelijkheidsprincipes in de praktijk tot averechtse resultaten leidt. In het bijzonder Stalins massaslachting (1929-1953) toont aan hoe gevaarlijk de illusie kan zijn dat menselijk gedrag zich in een ideale vorm laat gieten of dat het menselijke individu door een alwetend bewind tot iets beters kan worden omgesmeed.

Toch realiseerden zelfs nog in 1987 in het Oostblok (of de 'Tweede Wereld') zeer weinig politici en intellectuelen zich dat het communisme in Oost-Europa ten dode was opgeschreven en geloofden ook sommige westerse deskundigen dat het communistische rijk nog lang in stand zou blijven. De meeste sovjetologen waren het erover eens dat Stalins massamoorden weliswaar een litteken hadden achtergelaten, maar niet de geloofwaardigheid van de communistische regimes volledig hadden ondermijnd. Het was immers zo dat dankzij een strikte censuur zelfs in de jaren 1980 niet al te veel mensen, in het Oostblok en elders, beseften hoe beestachtig de terreur in de Sovjet-Unie tussen 1928 en 1953 had huisgehouden. Vooral vanaf 1945 was het klaarblijkelijk spectaculaire succes van Lenins revolutie en Stalins modernisering van de Sovjet-Unie een leidraad voor politieke leiders overal ter wereld. Ten eerste had het Rode Leger ontegenzeggelijk verreweg het grootste aandeel gehad in de ondergang van Hitlers Derde Rijk in 1945. Ten tweede voerde de Sovjet-supermacht het Oostblok (vanaf 1955 vaak Warschau Pact genoemd) aan, terwijl een aantal niet-Europese landen, zoals Vietnam, Ethiopië, Cuba en

Noord-Korea (tot op zekere hoogte, omdat de Koreanen ook China te vriend trachtten te houden), trouwe bondgenoten van de Sovjet-Unie waren. De eenpartijstaat en planeconomie van de Sovjet-Unie vonden voorts navolging in een flink aantal andere Afrikaanse landen (zoals Tanzania, Ghana, Libië en Egypte). China en Albanië leefden weliswaar in onmin met Moskou, maar verkondigden stevast dat zij de trouwste volgelingen van Marx en Lenin waren; de partijleiders daar beweerden dat de Sovjet-Unie na Stalins dood zelf van het pad van het pure Sovjet-communisme was afgeweken.

De overtuigingskracht van Lenins overwinning in 1917 en de interpretatie van de Russische Revolutie als een omslag in de geschiedenis, zoals gepropageerd in de communistische ideologie, hielden dus lang stand, ondanks het échec dat zij teweeg hadden gebracht. Ideologen hielden vol dat het doel van het communisme alle middelen heiligde (en ook daarom werden Stalins misdaden in de Sovjet-Unie grotendeels verzwegen voordat Michail Gorbatsjov [1931] in 1985 partijleider werd), want 'waar gehakt wordt vallen spaanders', een gezegde dat vooral populair was in Stalins tijd. Uiteindelijk zou het allemaal tot het groter heil der mensheid zijn. Niet lang na het aantreden van Gorbatsjov veroorzaakte een samenloop van omstandigheden, waarbij de openheid over Stalins misdaden een niet geringe rol speelde, echter het faillissement van de Rode zaak. In Cuba, China en Vietnam pruttelde het communisme na 1991 nog wel wat door, maar in 2017 is er ook in die landen maar weinig over van het geloof in de mogelijkheid van een maatschappij waarin volledige gelijkheid, rechtvaardigheid en vrijheid bestaan. Noord-Korea, al sinds 1945 geregeerd door de Kim-familie, is zo'n beetje de enige overgebleven communistische staat *pur sang*. De mythe van de Sovjet-versie van het communistische heil voor de mensheid is nu, bijna dertig jaar na de val van het Oostblok, volkomen ontkracht.

De snelle ineenstorting tussen het begin van 1989 en de late zomer van 1991 was het gevolg van een samenloop van

bijzondere omstandigheden in Rusland. Zo menen wetenschappers tegenwoordig ook dat de Revolutie van 1917 vooral een specifiek Russisch fenomeen was. Dit is in tegenspraak met de beweringen van Lenin en de zijnen dat hun machts-overname het begin van de onvermijdelijke uitkomst van de gang der wereldgeschiedenis was, zoals Marx dat had voorspeld, en waarin (anders dan Marx had verwacht) Rusland het voortouw nam. Verschillende oorzaken van de Russische Revolutie dienen in de toenmalige recente en eerdere Russische geschiedenis gezocht te worden. De Februarirevolutie wordt vooral toegeschreven aan de uitzichtloze wreedheid van de Eerste Wereldoorlog, terwijl als redenen voor de bolsjewistische triomf in oktober 1917 vooral de krachtige persoonlijkheid van Lenin (en misschien het organisatietalent van Trotski) en de ontredde van de bevolking (alweer omdat de oorlog bleef voortduren) worden genoemd.

Hoe Lenin in 1917 van een tamelijk obscuur politiek figuur die al tien jaar niet meer in Rusland was geweest in luttele maanden de opvolger van de tsaar werd is een hoofdmotief van het hier volgende verhaal. Zijn nietzscheïaanse *Wille zur Macht* was tomeloos, ook al kan men zeggen dat hij het in principe beter met de mensheid voor had dan de iets jongere Hitler (1889-1945). Men zegt dat Lenin graag Napoléon Bonaparte (1769-1821) aanhaalde die ooit verklaarde dat '[o]n s'engage et puis on voit', hetgeen zo'n beetje betekende dat hij wel zou kijken wat ervan terecht kwam als hij de macht in handen kreeg.

Misschien passen de val van het tsarenrijk en de Sovjet-Unie tezamen veel beter in een ander patroon van de moderne geschiedenis: dat van het tragische eindspel van de Europese koloniale rijken. In conflicten die vaak vele jaren duurden, gingen na 1945 Nederland en België tot grootschalig geweld over in hun pogingen Indonesië en Congo te behouden, terwijl de Fransen en Engelsen net zo gruwelijk tekeer gingen in Vietnam, Maleisië, Algerije en Kenia. Rusland is nu

misschien niet langer een koloniale heerser (al zijn er zeker Dagestani en Tsjetsjenen die het daar niet mee eens zijn), maar de Sovjet-Unie bleef zonder twijfel tot en met 1991 een koloniaal rijk; de ultieme versie van een imperium waarin Russen eeuwenlang de scepter zwaaiden over niet-Russen. De (overigens zeer moeizame) stichting van de Sovjet-Unie in de vroege jaren 1920 zou kunnen worden uitgelegd als een hardnekkige poging het koloniale rijk van de tsaar te laten voortbestaan door het in een andere vorm te gieten, een geval van oude wijn in nieuwe zakken. Zoals de ineenstorting van de koloniale rijken van Groot-Brittannië, Frankrijk, Portugal, Italië, België en Nederland in de decennia na 1917 echter bewijst, liep het tijdperk waarin Europeanen de les lieten aan volkeren buiten het continent (en misschien zelfs binnen Europa, zoals de val van Oostenrijk-Hongarije in 1918, of de Ierse onafhankelijkheid in 1921 lijken aan te geven) ten einde. Tussen 1945 en 1962 gaven de meeste Europese heersers hun rijken (grotendeels) op, al wachtte Portugal tot 1975. Gezien vanuit het perspectief van de *longue durée* in de geschiedenis (een begrip dat gemeengoed werd gemaakt door de befaamde Franse historicus Fernand Braudel [1902-85]), komt de val van het Sovjet-Russische Rijk in 1991 eigenlijk niet zo heel veel later, en past daarom eens te meer in het patroon van de ontmanteling van de Europese koloniale rijken.

Zoals ook het geval is (geweest?) in de westerse moederlanden, lijken de huidige Russische machtshebbers veel last te hebben van een postkoloniale kater en met hen zijn vele Russen nostalgisch over dit 'koloniale' verleden. Dat de Russische regering het niet kan laten om zich met de zaken van haar voormalige 'koloniën' te bemoeien is beter te begrijpen wanneer we het vergelijken met bijvoorbeeld het gedrag van Nederland ten aanzien van de Antillen of Suriname, van Frankrijk ten aanzien van verschillende Afrikaanse landen, en van de Engelsen ten aanzien van het Irak van Saddam Hoessein (1937-2006).

Dat de bolsjewieken erin slaagden zo veel van het tsarenrijk weer onder hun (Russische) gezag te brengen (na het eerst te hebben ontmanteld) was één van de meest opmerkelijke gevolgen van de communistische triomf in de burgeroorlog van 1918 tot ongeveer 1921. Deze restauratie van wat het linkse verzet tegen de tsaar een 'gevangenis der volkeren' had genoemd stond ook lijnrecht tegenover de beloftes die Lenin had gedaan aan de niet-Russische volkeren op het moment van zijn machtsovername in oktober 1917. Hun verlangen naar onafhankelijkheid (overigens niet al te sterk ontwikkeld buiten de westelijke gebieden en de Kaukasus) werd na 1917 snel genegeerd. Door een (cultureel-dominante) Russische dictatuur op te zetten die veel meer dwang over de inwoners van het rijk uitoefende dan zijn tsaristische voorganger wisten de communisten het koloniale bewind over niet-Russische volkeren nog zo'n driekwart eeuw te verlengen.

In dit boek hanteer ik in vergelijking met andere historici vrij minimale chronologische grenzen bij het afbakenen van de Russische Revolutie, die een vrij duidelijk beginpunt had in de laatste dagen van februari 1917, toen de tsaar tot troonsafstand werd gedwongen, en die ik laat beëindigen in maart 1921. Er zijn tamelijk steekhoudende argumenten om te stellen dat in de lente van 1921, met de gelijktijdige onderdrukking van de Kroonstadse opstand, het Tiende Congres van de Communistische Partij en het sluiten van de Vrede van Riga met Polen, de omslag voltrokken is. De contouren waarbinnen zich het verdere verloop van de Sovjet-geschiedenis zal afspelen zijn dan zichtbaar geworden.

Sommige historici, zoals Richard Pipes of Orlando Figes, suggereren echter dat er sprake is van een soort van langdurige revolutie die duurde van de jaren 1890 tot en met de herovering van Centraal-Azië (afgesloten met de definitieve onderdrukking van de Basmatsji-opstand in het midden van de jaren 1920), of de officiële stichting van de Sovjet-Unie aan

het eind van 1922. Anderen, zoals Sheila Fitzpatrick, zien een langdurige revolutie die begint in 1917 met de bolsjewistische machtsovername en zeker duurt tot en met Stalins definitieve 'afrekening' met de 'voormalige klassen' van het tsaristische regime in de Grote Terreur van 1937 en 1938.

Met vele anderen meen ik echter dat aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog Rusland zich beslist niet in een revolutionaire situatie bevond (in tegenstelling tot Leopold Haimson, een Amerikaanse historicus die in de jaren zestig suggereerde dat de revolutie ook zonder oorlog zou zijn uitgesbroken). De ontberingen van de oorlog waren doorslaggevend en leidden tot de val van de tsaar. Voorts had de bolsjewistische coup van oktober 1917 niet noodzakelijkerwijs tot de vestiging van een communistische Leviathan hoeven leiden. De gebeurtenissen tussen oktober 1917 en april 1921 bepaalden dat dit vrijwel onvermijdelijk werd.

Tegen de lente van 1921 werd iedere vorm van politieke oppositie verboden en onderdrukte de geheime politie (*Tsjeka*) en het Rode Leger in tandem met communistische partijleden stelselmatig iedere tegenstand. Geschoold door de barbaarse burgeroorlog waren de politieke leiders van Sovjet-Rusland, met Lenin voorop, in bloeddorstige tirannen veranderd. Ze bleven dit ook nadat de burgeroorlog was gewonnen, zo tegen het eind van 1920, zoals blijkt uit hun meedogenloze onderdrukking van de boerenopstanden in Tambov (waarbij door het Rode Leger gifgas werd gebruikt) en de rebellie van de Kroonstadse matrozen in het voorjaar van 1921. Hun reactie op die gebeurtenissen wijst op een pathologische voorkeur om zelfs in vreedstijd tomeloos geweld te gebruiken ter verdediging van de communistische orde. Dat de communistische partijleden over het algemeen instemden met deze ongegeneerde toepassing van barbaarse methoden verklaart waarom Stalins latere massamoorden niet alleen werden gedoogd, maar zelfs door het overgrote deel van de partijkaders werden toegejuicht (totdat die kaders zelf over de

kling werden gejaagd in de Grote Terreur). Een mensenleven telde allang niet meer.

Er is veel te zeggen voor de stelling dat Lenin en de zijnen geweld bewust aanwakkerden nadat ze in oktober 1917 aan de macht waren gekomen. Tegelijkertijd volgden hun eerste stappen na de staatsgreep geen nauwkeurig uitgestippeld pad. In de herfst van 1917 bestond er een duidelijke kans voor de nieuwe Sovjet-regering, waarin ook de niet-marxistische linkse socialisten-revolutionairen zaten, om plaats te maken voor een socialistische coalitieregering die de uitslag van de algemene verkiezingen (die luttele weken na de staatsgreep werden gehouden) weerspiegelde, en zo een burgeroorlog te vermijden (zoals dat min of meer in Duitsland gebeurde in 1918-1919). Maar onverkwikkelijke zaken zoals massa-arrestaties en standrechtelijke executies (die nauw verbonden waren met de sterk groeiende macht van de *Tsjeka*), het uiteenjagen van de Grondwetgevende Vergadering in januari 1918, de onteigening van land en bedrijven zonder compensatie, de weigering om door eerdere regeringen aangegane buitenlandse schulden terug te betalen en de intolerantie ten aanzien van afwijkende meningen afkomstig van buiten (en zelfs binnen) de communistische partijleiding leidden ertoe dat er veel meer slachtoffers vielen in de burgeroorlog dan in de eigenlijke revolutie van 1917. Het Russische Rijk was onherkenbaar in 1921, maar dat was slechts ten dele vanwege de revolutionaire gebeurtenissen van 1917. Het land was veel meer veranderd door wat direct volgde op de bolsjewistische *putsch*, niet in het minst door de gewoonte onder de Sovjet-leiders en velen van hun toegewijde aanhangers om geweld te gebruiken om hun zin te door te drijven. De Russische Revolutie van 1917 schiep de voorwaarden voor een meedogenloos conflict binnen het voormalige tsarenrijk, dat zich voltrok tussen de lente van 1918 en de lente van 1921. Echo's van dit tomeloze geweld weerklonken in de Sovjet-Unie gedurende de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw, en in veel andere landen lang

daarna. Hoewel de bolsjewieken op een zeker ogenblik in de burgeroorlog aan alle kanten omsingeld waren en vrijwel zonder bondgenoten vochten, doorstonden ze deze zware test. De overwinning van de communisten in een conflict dat aan miljoenen mensen het leven kostten had verdere tragische gevolgen voor de Russen, Oekraïners, Georgiërs, Oezbeken, Joden, Tataren en tientallen andere volkeren, toen vanaf 1929 Stalin opnieuw de oorlog verklaarde aan iedere vermeende tegenstander van zijn beleid.

Maar het had niet zo hoeven zijn, zelfs niet toen Lenin de macht greep in het Petrograd van 1917. Dit geschiedde immers in de naam van menselijke gelijkheid en vrijheid. Helaas werden beide principes van het begin af genegeerd door een bende van lieden die meenden het enige juiste wetenschappelijke inzicht te hebben in de geschiedenis van de mensheid en die dus ook de sleutels in handen hadden van de deur naar een gelukzalige toekomst. Vooral door hun weigering andersdenkenden (die immers nooit gelijk konden hebben) te tolereren, provocerden de communisten een ongekend bloedbad. Het raamwerk van de communistische dictatuur begon zich in de zomer van 1918 af te tekenen. Ofschoon in november 1917 direct gewelddadige schermutselingen tussen bolsjewistische 'Roden' en anti-communistische 'Witten' uitbraken, brandde de burgeroorlog pas goed los nadat de linkse socialisten-revolutionairen (SR), de laatste coalitiepartners van Lenins partij, het nieuwe regime in juni 1918 de oorlog verklaarden.

De communistische droom was eigenlijk al aan het begin van dit conflict in rook opgegaan, toen Lenin en zijn kameraden na hun machtsgreep werden geconfronteerd met een werkelijkheid die hen niet schikte. Het Sovjet-communisme verwerd binnen luttele maanden tot een karikatuur van een socialistische samenleving van vrijheid en gelijkheid onder leiding van een verlicht proletariaat (de 'klassenbewuste' arbeiders) zoals verkondigd door de profeet Karl Marx, al schreeuwden de partijleiders keihard dat dit toch echt wel het

begin hiervan was (zoals George Orwell zo briljant persifleerde in *Animal Farm*). De bolsjewieken hadden bekwaam van de gelegenheid gebruikt gemaakt die het kolkende Rusland hen in 1917 bood om de macht te grijpen. Toen ze de macht echter eenmaal in handen hadden, wisten ze minstens zo bekwaam (en uiterst onscrupuleus) hun wil aan de muitende bevolking op te leggen en rust en orde ten eigen bate te herstellen.

Ofschoon men in het midden van de vorige eeuw wereldwijd een opleving in het geloof van het revolutionaire heil kan ontwaren, leidde het échec van de Russische Revolutie na de val van het Oostblok en de Sovjet-Unie tot een sceptische of zelfs cynische kentering in het denken over de mogelijkheid of maakbaarheid van een rechtvaardige menselijke samenleving. Gezegd dient te worden dat gedurende de laatste dertig tot veertig jaar het menselijk heil nu ook niet echt bevorderd is door de onzichtbare hand van de vrije markt (wat vaak betekent dat we het allemaal maar een beetje op zijn beloop te laten). Het is goed dat sinds het eind van de jaren tachtig onder de meeste mensen het geloof is verloren gegaan in het heil van een gewelddadige radicale omslag om een grotere gelijkheid in het menselijk bestaan teweeg te brengen, zelfs al wordt terroristisch geweld nog altijd door een ander soort van radicalen voor politieke (ideologische of religieuze) doeleinden gebruikt. Maar het valt te betreuren dat velen volledig het vertrouwen in de mogelijkheid van het verbeteren der maatschappij hebben opgegeven, met verwijzing naar de catastrofale gevolgen van het streven van de Sovjet-Unie (en andere communistische landen) in de richting van dit doel.